

Историјски преглед

Име

Име *Грци*, *Грчка* потиче из латинског језика а заснива се на имену једног северозападног грчког племена *Graeci*, чији је једини значај био у томе што су га Римљани упознали пре него друге Грке па их све назвали по њему. Грци пак себе саме називају *Хелени* а своју земљу *Хелада*. У најстаријем књижевном споменику на грчком језику, Хомеровој „Илијади“ (VIII в. пре Хр.), Хелада је само област у јужној Тесалији, док у нешто млађој „Одисеји“ тај назив обухвата целу северну Грчку али без Пелопонеза; у збирном значењу свих грчких земаља, укључујући Пелопонез, егејска и јонска острва и западно приобаље Мале Азије (Јонију), употребљава га око 450. историчар Херодот. Хомер за Грке под Тројом користи збирне називе *Ахејци* и *Данајци*, а да су се они одиста употребљавали у другој половини другог миленија пре Хр. сведоче за Ахејце хетитски а за Данајце египатски извори.

Периодизација

периоди грчке историје	њихово трајање
микенски	XVII–XII в. пре Хр.
„мрачни“	XI–IX в. пре Хр.
архајски	VIII – рани V в. пре Хр.
класични	V–IV в. пре Хр.
хеленистички	323–146. пре Хр.
римски	146. пре Хр. – 395. н.е.
византијски	395–1453. н.е.

Ипак се Грчка бронзаног доба не назива ни „ахејском“ ни „данајском“, него микенском, по граду *Микени* на Пелопонезу, где је по Хомеру столовао предводник похода на Троју, Агамемнон. Град Микена помиње се већ у египатским изворима XIV в. пре Хр., а након Шлиманових ископавања постао је епониман за најранију епоху грчке историје и цивилизације (сл. 1). Из Микене потичу прва недвосмислена археолошка сведочанства о присуству културе раног индоевропског типа на грчком тлу (сл. 2). Да су њени носиоци у другој половини првог миленија говорили једном архаичном варијантом грчког језика (*микенски грчки*) знамо након дешифровања таблица писаних слоговним писмом (тзв. линеар В) нађеним на низу локалитета на Пелопонезу, у континенталној Грчкој и на Криту (сл. 3). Њихов садржај је углавном инвентарски, али нам поред обилних сазнања о материјалној култури пружају и неке најраније податке о грчкој религији (сл. 4).

Микенска цивилизација, а с њом и прва грчка писменост нестаје почетком XII века. Тројански рат, ако га је било, вероватно је био последњи значајан догађај у њеној историји, о којој нам микенске таблице ништа директно не кажују. За потоње Грке, то је био први историјски датум, колико год непоуздан (разни антички аутори датирају га у распону од 200 година, од 1334. до 1135!), од којег су рачунали доцнија збивања своје историје, а истовремено крај онога што су називали „херојско доба“ (сл. 5). Постмикенски период, у трајању од нека четири столећа (XII–IX в.), назива се мрачним добом, јер из њега немамо писаних

сведочанстава, али је сигурно да се у то време сложила усмена традиција о претходном, „херојском добу“, у којој су се историјска сећања мешала са легендарним и митолошким садржајима. Из те традиције поникли су епски циклуси, пре свега тебански и тројански. Тебански циклус обрађивао је догађаје пре Тројанског рата, али најстарији спевови који су се у целини сачували, Илијада и Одисеја, спадају у тројански циклус. Вероватно их није певао исти песник, а традиционално оба се приписују Хомеру. Процењује се да су настали у осмом веку, када су се Грци поново описменили, преузевши и своје језику прилагодивши феничански алфавет (сл. 6). Раздобље грчке историје од VIII в. до друге персијске најезде на Грчку 480. назива се архајским периодом. У политичком смислу, Грчка је у то доба била конгломерат *полиса*, градова-држава, који су кренули да оснивају своје колоније широм медитеранско-црноморског басена (сл. 7). На тај начин створена трговачка мрежа интензивирала је размену не само материјалних добара него и идеја, што је допринело развоју свих сегмената грчке културе, од књижевности и ликовних уметности до зачетака филозофије. Почињу се градити храмови од камена (сл. 8), старе дрвене идоле (*ксоана*) замењују мраморне статуе, а геометријске мотиве на керамици — фигуралне представе (сл. 9). Као противтежа политичкој уситњености грчког света, која је налазила израз у честим сукобима међу полисима гради се културно јединство, путем књижевности (сл. 10) и култова (сл. 11). Сваки полис имао је своје локалне култове, нпр. заштитница Атине била је богиња Атина а Родоса бог сунца Хелије (сл. 12), али су постојали и панхеленски (општегрчки) култови, као што је култ Зевса Олимпијског (сл. 13) или Аполона Делског (сл. 15), такође и широко консултована пророчишта: Зевсово у Додони (сл. 14), Аполоново у Делфима (сл. 15), а посебан значај за све Грке имао је мистеријски култ Деметре и Коре-Персефоне у Елеусини код Атине (сл. 16).

У класичном раздобљу које је уследило (V–IV в. пре Хр.) Грчка је проживела дотад невиђен културни развој, али се војнополитички исцрпила кроз међусобну борбу за превласт водећих полиса — Атине, Спарте, Тебе — што ју је на крају коштало слободе. Освајањима Филипа II и његовог сина Александра Великог припојена је Македонском краљевству. Након Александрове смрти 323. пре Хр. и распарчавањем његовог огромног царства међу наследницима („дијадосима“) почиње хеленистички период грчке историје, који траје до 146. пре Хр., када је након победе римске војске над Ахејском лигом и разарања Коринта Грчка постала део Римске републике, а доцније Римског царства. Римски период рачуна се до 395. године н.е., када је након смрти Теодосија I царство остало подељено на западни и источни део. Западно Римско Царство убрзо је пропало пред налетима германских племена, а Источно, у којем се нашла Грчка са престоницом Константинопољем (Цариградом) на месту античког Бизантиона, трајало је још преко хиљаду година. То је византијски период, који се завршио падом Цариграда под Турке 1453. године.

Грчка религија

Главни развојни токови

У својим познијим раздобљима након архајског, грчка религија је проживљавала разне промене. У класично доба долази до критичких преиспитивања традиционалне религије, онакве какву је преносе Хомер и Хесиод, док хеленистичко и римско доба обележава синкретизам, узајамно прожимање грчких и страних култова, при чему покорена Грчка врши велики утицај на победнички Рим. Та епоха се завршава са Теодосијем I, који је забранио грчко паганство, тако да је једина религија Византијског царства од самог почетка било хришћанство. Његови становници називали су се Римљанима („Ромејима“), а, иако су говорили грчким језиком, придев *хеленски* или *јелински* је у њиховом вокабулару попримио значење ‘пагански’. Ипак су ти познији периоди, од класичног до византијског, значајни за наше познавање традиционалне грчке религије, јер су у њима настали извори који нам расветљују њене ране фазе. На пример, путопис кроз Грчку Пausаније Периегета из II в. н.е драгоцен је не само за историју уметности, јер нам је у њему аутор оставио описе многих у међувремену пропалих грађевина, кипова и слика, него и за историју религија, јер је он подједнако ревносно описивао древне култове и митове, често архаичније од оних које налазимо у хиљаду година старијим, Хомеровим и Хесиодовим спевовима, који стоје на почетку грчке књижевности.

Хомер и Хесиод; традиција и њена преиспитивања

Стара грчка религија није била кодификована **религија књиге**. Њена специфичност састоји се у непостојању освештаног текста, било преношеног усменом предајом, као Веде или Авеста, или у виду писаног кодекса, какав је јудаистичка Тора. Још у праиндоевропско доба развио се језик усменог песништва, који је изворно служио у литургијске сврхе; на њему су састављане **химне** у којима су се људи обраћали боговима и пророчанства кроз која су се богови обраћали људима. Стога се, за разлику од свакодневног говора којим су људи општили међу собом, тај **„индоевропски песнички језик“** називао „језиком богова“. Код старих Грка се очувала представа о различитим језицима људи и богова, а рана грчка поезија пружа, заједно са Ведама и Авестом, највише грађе за реконструкцију праиндоевропских песничких формула. Но контексти су различити: док на индоиранској страни имамо химнику намењену обреду, на грчкој јој пандан чини нешто што се може назвати лепом књижевношћу, којој је првенствена сврха била да забави, испрва слушаоце а доцније и читаоце. Сачуван је, додуше, корпус тзв. Хомерских химни, различите старине (VIII–V век), али и оне су, како им већ само име каже, испеване у стиху (хексаметар) и у духу епског наратива, а не химничке поезије какву знамо код других народа, индоевропских (Индоаријаца, Иранаца) и неиндоевропских (Египћана, Сумераца, Акађана). Но стари Грци нису читали и учили напамет Хомерове и Хесиодове стихове само из забаве; за њих су то била главна образовна штива, извор разних знања, укључујући она теолошка, тј. учење о боговима. Међутим, Илијада и Одисеја, па ни, више од њих дидактички усмерени, Хесиодови спевови, нису могли послужити као уџбеник веронауке. Већ у преткласично доба неки мислећи Грци имали су с тим проблем. Филозоф из VI в. Ксенофан у својим сачуваним фрагментима (**текст 1**) критикује не само **антропоморфизам** него и људске слабости које су Хомер и Хесиод приписали

боговима (сл. 17). Његов савременик Теаген (текст 2) нуди **алегоријску** интерпретацију по којој би богови били персонификације елементарних сила или менталних функција. Песник хорске лирике Пиндар склон је да порекне истинитост древних предања, какво је оно о Танталу и Пелопу, дајући као алтернативу своју, по богове мање компромитујућу верзију приче (текст 3); код њега **мит** (*mýthos*), реч која је изворно значила просто ‘вербални исказ’ без обзира на његову истинитост и веродостојност, већ поприма значење ‘невероватне, *митолошке* приповести’ у опозицији према истинитој (*lógos*). Тако се мит, који је првобитно уз обред чинио једну од двеју компонената религије, код Грка већ у класично доба постепено изместио из религијског контекста и напослетку постао чисто литерарни феномен. Првобитна веза између мита као вербалног и обреда као акционог кода најдуже се чувала у **мистеријским** култовима, али ту се за приповедне садржаје више није употребљавала реч *mýthos* него израз *hieròs lógos* ‘свештена повест’, како то чини Херодот (ускраћујући нас за садржину тих свештених повести, јер је као посвећеник у мистерије био под заветом ћутања). Назван „оцем историје“, Херодот може словити и као зачетник историје религија (текст 4). Његова (погрешна) теорија о пореклу већине грчких богова из Египта најранији је пример правца који се зове **миграционизам**. Убрзо се развијају и друге теорије о настанку религије, она о **свештеничкој обмани**, изнесена у прологу Критијиног (?) „Сизифа“ (текст 5), и **еухемеризам**, назван по Еухемеру, морепловцу и писцу из раног хеленистичког доба (текст 6).

Митска историја света и човечанства

Систематски изложена у Хесиодовим спевовима, али у основним елементима позната већ Хомеру (односно ауторима Илијаде и Одисеје), митска историја састоји се у сменама трију генерација богова и пет људских нараштаја или векова.

Грци су почев од архајског доба штовали првенствено (не и искључиво) **пантеон** сачињен од дванаест олимписких богова (сл. 18), за које се замишљало да, на челу са врховним богом Зевсом, „оцем богова и људи“, владају светом са врха планине Олимпа (сл. 19), на граници Тесалије и Македоније. Но по Хесиодовом спеву о постанку света и богова (**Теогонија**, текст 7) они су тек најмлађа, трећа божанска генерација. У првобитној празнини (Хаосу) најпре је настала Геја-Земља, а онда је сама родила Урана-Небо и с њим се спарила. Деца коју је изродио тај **примордијални** пар звала су се Титани; међу њима има персонификација природних појава какве су Сунце, Месец, Зора, Океан, од којих су неке још праиндоевропске (именима *Хелије* ‘Сунце’, *Еоја* ‘Зора’ етимолошки одговарају ведски *Сурја*, *Ушаса* и латинска *Аурора*), али је главну улогу одиграо најмлађи Титан, Крон, који је ушкопио свог оца и преотео му власт. Он се оженио једном од својих сестара Рејом, али је сву децу коју му она роди гутао, због пророчанства да ће га свргнути сопствени потомак; то се и десило, када је Реја своје најмлађе дете, Зевса, чим се родио склонила на Крит (сл. 20) а Крона преварила тако што му је уместо новорођенчета подметнула да прогута камен; брзо одраставши, Зевс је савладао оца и приморао га да избљује сву своју ранију децу, коју је онда повео у борбу против богова претходне генерације (**Титаномахија**, сл. 21). Након победе су, по Илијади (текст 8), он и његова два брата, Посејдон и Хад, међу собом путем жребања поделили космичке сфере, а Зевсу је припало небо. — У више наврата

истицане су сличности између Хесиодове Теогоније и предњеазијских митова, особито хуритског мита сачуваног у хетитској верзији из XIV—XIII в. пре Хр., популарно названој „Краљевство на небу“, где се приповеда како је хуритски бог-творац Алалу имао сина Ануа (што је сумерско-акадски бог неба). Девет година после потопа Ану победи Алалуа и овај се повуче у подземни свет. Кад је прошло још девет година, на Ануа се подигне његов син Кумарби, и, док је Ану покушавао да му побегне, одгризе оцу гениталије. Ануово семе притом падне на земљу, и из тог семена роди се бог олује Тешуб. Кад је Тешуб одрастао, Кумарби, који је владао на небу, из страха да му овај једном не дође главе, учини да из морских дубина израсте камени див Уликуми. Ипак на крају Тешуб заједно с другим боговима убије и Уликумија и Кумарбија.

У свој други спев „Послови и дани“, где описује пољопривредне радове и светковине током године, Хесиод је уметнуо причу о пет узастопних људских поколења, како их он зове (*gēneā*), или доба, векова (*aetates*), како их је у својој верзији мита прозвао Овидије, где у основи лежи идеја постепеног кварења људске егзистенције. Прво и најбоље било је златно доба, уследило му је сребрно, овоме бронзано, затим херојско и на крају гвоздено доба које још траје, када је живот мукотрпан а морал сасвим искварен (**текст 9**). Ту се симболика метала, која иде од племенитијих ка мање племенитим, меша са историјским сећањем на претходну епоху, када је преовладала употреба бронзе — археолошко бронзано доба, унутар којег је издвојен његов последњи, „херојски“ сегмент, када су се водили епски ратови око Тебе и Троје, а коме је уследило актуелно доба са преовлађујућом употребом гвозденог оружја и оруђа.